

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

دانشگاه پیام نور

دانشکده ادبیات و علوم انسانی
گروه زبان شناسی و زبان های خارجی

پایان نامه

برای دریافت درجه کارشناسی ارشد
در رشته زبان شناسی همگانی

عنوان پایان نامه:

بررسی پیش نمونه ها در دریافت دانش آموزان سال چهارم شهر تهران از مقولات و
اهمیت آن در تعیین مقولات کتب درسی فارسی

نگارش:

شهرام رنجبری

استاد راهنما:

دکتر آزیتا افراشی

استاد مشاور:

دکتر بلقیس روشن

بهمن ماه ۱۳۸۹

تشکر و قدردانی

سپاس بی کران خداوند مهربان را که بار دیگر مرا در کنار بهترین ها قرار داد تا شاید با الفبای روشنایی‌ها آشنا گردم و در خدمت فرهیختگانی قرار گیرم تا بار دیگر درست اندیشیدن را تمرین کنم و به گونه ای دیگر به جهان هستی بنگرم.

چقدر شرمنده و خجل می شوم تا یادآور ایامی باشم که وقت و بی وقت، وقت ارزشمند استاد گرانقدر سرکار خانم دکتر آزیتا افراشی را می گرفتم تا گام به گام با راهنمایی های عالمانه خودشان روشنگر تاریکی ها باشند و اگر راهنمایی های پرثمر ایشان نبود، قطعاً این پژوهش به سرانجام نمی رسید، کاری جز تقدیر و تشکر صمیمانه به ذهنم نمی رسد.

برخود فرض می دانم که از زحمات و مشاوره های بی دریغ استاد گرانمایه، سرکار خانم دکتر بلقیس روشن، که همواره چراغ راهم بود، تشکر کنم. هیچ وقت راهنماییهای ایشان حتی در زمان بستری در بیمارستان را فراموش نمی کنم. از سرکار خانم دکتر فریده حق بین که زحمت داوری این پژوهش را کشیدند، کمال تشکر را دارم.

از تمامی اساتید دوران تحصیلم، بی نهایت سپاسگزارم. امید است که جز خیر نبینند. و در نهایت از همسر و همراه مهربان زندگی خود که در این سالها، به تنهایی مسئولیت زندگی را به دوش کشیدند، بی نهایت ممنونم. در جستجوی راهی به جز سپاسگزاری برای جبران هستم.

چکیده

بدیهی است که هر زبان آموزی، تنها با مقوله بندی اجزای زبان در ذهن خود، قادر به یادگیری خواهد بود و یکی از ملزومات مقوله بندی، شناختن پیش‌نمونه‌هاست. براساس پیش‌نمونگی، مقوله‌سازی در مرحله نخست، تحت تاثیر شناخت افراد است و تعیین پیش‌نمونه مقولات، مسئله‌ای متأثر از فرهنگ و محیط است. بنابراین، شناخت انسانها از جهان خارج و به تبع آن مفهوم سازی در حوزه های انتزاعی از محیط تأثیر می پذیرد و همان طور که نتایج پژوهش حاضر، نشان داد این امر حتی در بنیادی‌ترین لایه های شناخت یعنی مقوله‌بندی نیز روی می دهد. براین اساس، در این پژوهش، به دنبال تأثیر سه عامل پایگاه اجتماعی، تفاوت جغرافیایی و جنسیت در تعیین پیش‌نمونه ها، بودیم. بدین منظور، با روش پژوهشی میدانی، ابتدا یک پرسشنامه ۷ سوالی در اختیار ۴۰۰ آزمون‌ور سال چهارم ابتدایی در شمال و جنوب تهران، با جنسیت متفاوت قرار گرفت و براساس پاسخ آنها، پایگاه اجتماعی افراد مشخص گردید. سپس با یک پرسشنامه دیگر، هر یک از فرضیه ها در مورد ۱۶ سوال پیش نمونه ها، مورد سنجش قرار گرفت تا با جمع بندی پاسخ‌ها، فرضیه ها محک زده شوند. همان طور که پاسخ‌ها و همچنین سطح معنی داری آزمون برای سطح اطمینان ۰/۹۵ نشان می دهد، افراد با طبقات اجتماعی، جنسیت و محیط جغرافیایی مختلف، پیش نمونه های متفاوتی از هر مقوله در ذهن دارند و این متغیرها، حتی در محدوده یک شهر، می‌توانند بر مقوله‌بندی کودکان از پدیده های مختلف، تأثیر قابل توجهی بگذارند. براین اساس، نظام آموزشی، نسبت به اینکه کودکان، حتی در محدوده یک شهر، با مقوله بندی مختلفی به نظام آموزشی وارد می‌شوند، نمی‌تواند و نباید بی تفاوت باشد و متون و انتخاب واژگان پایه کتاب‌های درسی، باید با اشراف به چنین تفاوت‌هایی شکل بگیرد تا رغبت به یادگیری و برخورد تعاملی با متن درسی صورت پذیرد.

واژگان کلیدی: مقوله بندی - پیش نمونه - نظریه فازی - تشابه خانوادگی

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
۱	فصل اول- طرح تحقیق .....
۲	۱-۱. مقدمه .....
۳	۱-۲. بیان مسئله، اهمیت و ضرورت انجام پژوهش.....
۳	۱-۳. پرسش های پژوهش .....
۳	۱-۴. فرضیه های پژوهش .....
۳	۱-۵. اهداف پژوهش .....
۳	۱-۶. روش پژوهش .....
۴	۱-۷. قلمرو پژوهش.....
۴	۱-۸. محدودیت های پژوهش .....
۴	۱-۹. واژگان کلیدی .....
۴	۱-۹-۱. مقوله بندی .....
۵	۱-۹-۲. پیش نمونه .....
۵	۱-۹-۳. نظریه فازی .....
۵	۱-۹-۴. تشابه خانوادگی .....
۶	۱-۱۰. سازمان بندی و فصل بندی پایان نامه .....
۷	فصل دوم- پیشینه مطالعات .....
۸	۲-۱. مقدمه .....
۸	۲-۲. مطالعات فلسفی .....
۸	۲-۲-۱. ارسطو .....
۹	۲-۲-۲. ویتگنشتاین .....
۹	۲-۳. مطالعات زبان شناختی .....
۹	۲-۳-۱. مطالعات زبان شناختی غیر ایرانی .....
۹	۲-۳-۱-۱. لباو .....
۱۰	۲-۳-۱-۲. کمپتون .....
۱۰	۲-۳-۱-۳. رش .....

- ۱۲ ..... ۴-۱-۳-۲. فیلمور
- ۱۳ ..... ۵-۱-۳-۲. گیون
- ۱۴ ..... ۶-۱-۳-۲. اسمیت و مدین
- ۱۴ ..... ۷-۱-۳-۲. لیکاف
- ۱۵ ..... ۸-۱-۳-۲. تیلر
- ۱۶ ..... ۹-۱-۳-۲. کلایبر
- ۱۶ ..... ۱۰-۱-۳-۲. گیرارتز
- ۱۷ ..... ۱۱-۱-۳-۲. فورتسکیو
- ۱۷ ..... ۱۲-۱-۳-۲. زیتزن
- ۱۷ ..... ۲-۳-۲. مطالعات زبانشناختی ایرانی
- ۱۷ ..... ۱-۲-۳-۲. ساسانی
- ۱۸ ..... ۲-۲-۳-۲. صفوی
- ۱۸ ..... ۳-۲-۳-۲. افراشی
- ۱۸ ..... ۴-۲-۳-۲. مرادیان
- ۱۹ ..... ۵-۲-۳-۲. پرهیزگار
- ۱۹ ..... ۶-۲-۳-۲. لبش
- ۱۹ ..... ۴-۲. خلاصه مطالب
- ۲۰ ..... فصل سوم- ملاحظات نظری
- ۲۱ ..... ۱-۳. مقدمه
- ۲۱ ..... ۲-۳. معنی شناسی پیش نمونه ای
- ۲۳ ..... ۳-۳. تعریف مفهوم پیش نمونه
- ۲۵ ..... ۴-۳. گسترش نظریه پیش نمونه
- ۲۶ ..... ۵-۳. ویژگی های پیش نمونه
- ۲۸ ..... ۶-۳. ارتباط بین ویژگی های پیش نمونه
- ۲۹ ..... ۷-۳. پیش نمونه و مقوله بندی
- ۲۹ ..... ۱-۷-۳. توانایی ذهن برای مقوله بندی جهان
- ۳۰ ..... ۲-۷-۳. رابطه پیش نمونه و مقوله بندی

۳۱.....	۳-۷-۳. سطوح مقوله بندی
۳۳.....	۳-۸. مقوله های تخصصی و مقوله های عام یا طبیعی
۳۴.....	۳-۹. دانش عام (دانش دائرة المعارفی) و دانش زبانی
۳۵.....	۳-۱۰. پیش نمونه و فراگیری زبان کودک
۳۶.....	۳-۱۱. خلاصه مطالب
۳۸.....	فصل چهارم- تجزیه و تحلیل داده ها
۳۹.....	۴-۱. مقدمه
۴۱.....	۴-۲. تحلیل داده ها
۴۱.....	۴-۲-۱. یافته های جمعیت شناختی
۴۹.....	۴-۲-۲. یافته های استنباطی
۴۹.....	۴-۲-۲-۱. فرضیه اول: پایگاه اجتماعی در انتخاب پیش نمونه ها تأثیر دارد.
۴۹.....	۴-۲-۲-۱-۱. تأثیر پایگاه اجتماعی در انتخاب پیش نمونه پرنده
۵۰.....	۴-۲-۲-۱-۲. تأثیر پایگاه اجتماعی در انتخاب پیش نمونه لباس
۵۱.....	۴-۲-۲-۱-۳. تأثیر پایگاه اجتماعی در انتخاب پیش نمونه درخت
۵۲.....	۴-۲-۲-۱-۴. تأثیر پایگاه اجتماعی در انتخاب پیش نمونه میوه
۵۳.....	۴-۲-۲-۱-۵. تأثیر پایگاه اجتماعی در انتخاب پیش نمونه شغل
۵۴.....	۴-۲-۲-۱-۶. تأثیر پایگاه اجتماعی در انتخاب پیش نمونه ورزش
۵۵.....	۴-۲-۲-۱-۷. تأثیر پایگاه اجتماعی در انتخاب پیش نمونه غذا
۵۶.....	۴-۲-۲-۱-۸. تأثیر پایگاه اجتماعی در انتخاب پیش نمونه وسیله نقلیه
۵۷.....	۴-۲-۲-۱-۹. تأثیر پایگاه اجتماعی در انتخاب پیش نمونه نوشیدنی
۵۸.....	۴-۲-۲-۱-۱۰. تأثیر پایگاه اجتماعی در انتخاب پیش نمونه ماشین
۵۹.....	۴-۲-۲-۱-۱۱. تأثیر پایگاه اجتماعی در انتخاب پیش نمونه رنگ
۶۰.....	۴-۲-۲-۱-۱۲. تأثیر پایگاه اجتماعی در انتخاب پیش نمونه حیوان
۶۱.....	۴-۲-۲-۱-۱۳. تأثیر پایگاه اجتماعی در انتخاب پیش نمونه اثاثیه
۶۲.....	۴-۲-۲-۱-۱۴. تأثیر پایگاه اجتماعی در انتخاب پیش نمونه تنقلات
۶۳.....	۴-۲-۲-۱-۱۵. تأثیر پایگاه اجتماعی در انتخاب پیش نمونه ظرف
۶۴.....	۴-۲-۲-۱-۱۶. تأثیر پایگاه اجتماعی در انتخاب پیش نمونه حشره

- ۶۵.....۲-۲-۲-۴. فرضیه دوم: تفاوت جغرافیایی در انتخاب پیش نمونه ها تأثیر دارد
- ۶۵.....۱-۲-۲-۲-۴. تأثیر تفاوت جغرافیایی در انتخاب پیش نمونه پرنده
- ۶۶.....۲-۲-۲-۲-۴. تأثیر تفاوت جغرافیایی در انتخاب پیش نمونه لباس
- ۶۷.....۳-۲-۲-۲-۴. تأثیر تفاوت جغرافیایی در انتخاب پیش نمونه درخت
- ۶۸.....۴-۲-۲-۲-۴. تأثیر تفاوت جغرافیایی در انتخاب پیش نمونه میوه
- ۶۹.....۵-۲-۲-۲-۴. تأثیر تفاوت جغرافیایی در انتخاب پیش نمونه شغل
- ۷۰.....۶-۲-۲-۲-۴. تأثیر تفاوت جغرافیایی در انتخاب پیش نمونه ورزش
- ۷۱.....۷-۲-۲-۲-۴. تأثیر تفاوت جغرافیایی در انتخاب پیش نمونه غذا
- ۷۲.....۸-۲-۲-۲-۴. تأثیر تفاوت جغرافیایی در انتخاب پیش نمونه وسیله نقلیه
- ۷۳.....۹-۲-۲-۲-۴. تأثیر تفاوت جغرافیایی در انتخاب پیش نمونه نوشیدنی
- ۷۴.....۱۰-۲-۲-۲-۴. تأثیر تفاوت جغرافیایی در انتخاب پیش نمونه ماشین
- ۷۵.....۱۱-۲-۲-۲-۴. تأثیر تفاوت جغرافیایی در انتخاب پیش نمونه رنگ
- ۷۶.....۱۲-۲-۲-۲-۴. تأثیر تفاوت جغرافیایی در انتخاب پیش نمونه حیوان
- ۷۷.....۱۳-۲-۲-۲-۴. تأثیر تفاوت جغرافیایی در انتخاب پیش نمونه اثاثیه
- ۷۸.....۱۴-۲-۲-۲-۴. تأثیر تفاوت جغرافیایی در انتخاب پیش نمونه تنقلات
- ۷۹.....۱۵-۲-۲-۲-۴. تأثیر تفاوت جغرافیایی در انتخاب پیش نمونه ظرف
- ۸۰.....۱۶-۲-۲-۲-۴. تأثیر تفاوت جغرافیایی در انتخاب پیش نمونه حشره
- ۸۱.....۳-۲-۲-۲-۴. فرضیه سوم: جنسیت در انتخاب پیش نمونه ها تأثیر دارد.
- ۸۱.....۱-۳-۲-۲-۴. تأثیر جنسیت در انتخاب پیش نمونه پرنده
- ۸۲.....۲-۳-۲-۲-۴. تأثیر جنسیت در انتخاب پیش نمونه لباس
- ۸۳.....۳-۳-۲-۲-۴. تأثیر جنسیت در انتخاب پیش نمونه درخت
- ۸۴.....۴-۳-۲-۲-۴. تأثیر جنسیت در انتخاب پیش نمونه میوه
- ۸۵.....۵-۳-۲-۲-۴. تأثیر جنسیت در انتخاب پیش نمونه شغل
- ۸۶.....۶-۳-۲-۲-۴. تأثیر جنسیت در انتخاب پیش نمونه ورزش
- ۸۷.....۷-۳-۲-۲-۴. تأثیر جنسیت در انتخاب پیش نمونه غذا
- ۸۸.....۸-۳-۲-۲-۴. تأثیر جنسیت در انتخاب پیش نمونه وسیله نقلیه
- ۸۹.....۹-۳-۲-۲-۴. تأثیر جنسیت در انتخاب پیش نمونه نوشیدنی
- ۹۰.....۱۰-۳-۲-۲-۴. تأثیر جنسیت در انتخاب پیش نمونه ماشین

۹۱.....	۴-۲-۳-۱۱. تأثیر جنسیت در انتخاب پیش نمونه رنگ
۹۲.....	۴-۲-۳-۱۲. تأثیر جنسیت در انتخاب پیش نمونه حیوان
۹۳.....	۴-۲-۳-۱۳. تأثیر جنسیت در انتخاب پیش نمونه ااثیه
۹۴.....	۴-۲-۳-۱۴. تأثیر جنسیت در انتخاب پیش نمونه تنقلات
۹۵.....	۴-۲-۳-۱۵. تأثیر جنسیت در انتخاب پیش نمونه ظرف
۹۶.....	۴-۲-۳-۱۶. تأثیر جنسیت در انتخاب پیش نمونه حشره
۹۷.....	۴-۳. خلاصه مطالب
۹۸.....	فصل پنجم- بحث و نتیجه گیری
۹۹.....	۵-۱. مقدمه
۹۹.....	۵-۲. پاسخ به پرسش ها و محک فرضیه ها
۹۹.....	۵-۲-۱. آیا پایگاه اجتماعی در انتخاب پیش نمونه ها تاثیر دارد؟
۱۰۰.....	۵-۲-۲. آیا محیط جغرافیایی در انتخاب پیش نمونه ها تاثیر دارد؟
۱۰۱.....	۵-۲-۳. آیا جنسیت بر انتخاب پیش نمونه ها تاثیر دارد؟
۱۰۱.....	۵-۳. بحث و تحلیل
۱۰۲.....	۵-۴. مقایسه یافته های پژوهش حاضر با یافته های قبلی محققان
۱۰۳.....	۵-۵. بیان نتایج فرعی
۱۰۳.....	۵-۶. پیشنهاد برای پژوهش های آتی
۱۰۴.....	کتابنامه
۱۰۷.....	واژه نامه انگلیسی به فارسی
۱۰۸.....	واژه نامه فارسی به انگلیسی
۱۱۰.....	پیوست

فصل اول

طرح تحقیق

در این فصل، سعی بر این است تا چارچوب و طرح کلی پژوهش معرفی شود و سازمان بندی پژوهش مشتمل بر بیان مسئله، اهمیت و ضرورت انجام، پرسش‌ها و فرضیه‌ها، اهداف، روش، قلمرو، محدودیت‌ها، واژگان کلیدی و در ادامه سازمان‌بندی و فصل‌بندی پژوهش معرفی و ارائه گردد.

۱-۲. بیان مسئله، اهمیت و ضرورت انجام پژوهش

بر اساس نظریه پیش‌نمونه^۱، مفاهیم در مقوله‌های پیش‌نمونه بنیاد، طبقه‌بندی می‌شوند، بر این اساس مفاهیم به وسیله اشاره به نمونه‌های واقعی تعریف می‌شوند. مثلاً پیش‌نمونه^۲ یک پرنده، بیشتر یک پرنده کوچک است که پرواز می‌کند نه یک پرنده غیرپروازی مثل شترمرغ (ریچاردز و همکاران^۳، ۱۹۹۲ : ۲۹۸). پیش‌نمونه، به عنوان نماینده اصلی هر مقوله^۴، مفهومی است که بیشتر در ذهن و حافظه افراد می‌ماند و هنگام شنیدن نام یک مقوله خاص، اولین مفهومی است که به ذهن متبادر می‌شود، بازیابی آن سریعتر از سایر اعضای مقوله صورت می‌گیرد (ویتگنشتاین^۵، ۱۹۷۸). گیون^۶ (۱۹۸۴) معتقد است که در هر مقوله‌ای نقاطی کانونی و مرکزی وجود دارند که جایگاه "نوعی‌ترین" اعضای مقوله‌اند. این نقاط کانونی را پیش‌نمونه می‌نامند (ساسانی، ۱۳۷۹ : ۴۰۰).

چون تاکنون در چارچوب معناشناسی پیش‌نمونه بنیاد در شهر تهران هیچ نوع مطالعه‌ای انجام نپذیرفته است، و با توجه به اینکه حاصل این تحقیق می‌تواند تأثیرات پایگاه اجتماعی، محیط و عامل جنسیت بر مدل ذهنی فارسی‌زبانان را تا حدی مشخص نماید و سازماندهی ذهنی دانش‌آموزان را در ارتباط با مقوله‌بندی مفاهیم بنمایاند، مطالعه در این زمینه یک ضرورت به نظر می‌رسد.

---

۱. prototype theory

۲. prototype

۳. J. Richards et al

۴. category

۵. L. Wittgenstein

۶. T. Givon

۳-۱. پرسش های پژوهش

- ۱- تأثیر پایگاه اجتماعی در انتخاب پیش‌نمونه‌ها چگونه است؟
- ۲- تأثیر محیط جغرافیایی در انتخاب پیش‌نمونه‌ها چگونه است؟
- ۳- تأثیر جنسیت بر انتخاب پیش‌نمونه‌ها چگونه است؟

۴-۱. فرضیه‌های پژوهش

- ۱- پایگاه اجتماعی در انتخاب پیش‌نمونه‌ها تأثیر دارد.
- ۲- محیط جغرافیایی در انتخاب پیش‌نمونه‌ها تأثیر دارد.
- ۳- جنسیت بر انتخاب پیش‌نمونه‌ها تأثیر دارد.

۵-۱. اهداف پژوهش

مهمترین اهداف پژوهش به شرح زیر است:

- ۱- تشخیص عوامل مؤثر در انتخاب پیش‌نمونه‌های مقولات زبان فارسی.
- ۲- تشخیص میزان اهمیت پیش‌نمونه‌ها در تعیین مقولات کتب فارسی.
- ۳- ارائه پیشنهاد برای سازماندهی متون درسی با استناد به یافته‌های پژوهش حاضر در ارتباط با دریافت دانش آموزان از پیش‌نمونه‌ها.

۶-۱. روش پژوهش

در این پژوهش از روش میدانی استفاده شده است و برای جمع‌آوری مطالب مربوط به ملاحظات نظری و پیشینه مطالعات، روش کتابخانه‌ای مورد استفاده قرار گرفته است و سپس با استفاده از پرسشنامه، اطلاعات مربوط به پیش‌نمونه‌ها جمع‌آوری و پس از بررسی، پیش‌نمونه‌ها استخراج، طبقه‌بندی و در صد فراوانی آنها مشخص شده است. به این منظور از نرم افزار SPSS استفاده شده است.

۱-۷. قلمرو پژوهش

پرسشنامه بین ۴۰۰ دانش آموز سال چهارم ابتدایی پسرانه و دخترانه که ۲۰۰ مورد آن در مناطق شمال و ۲۰۰ مورد دیگر در جنوب شهر تهران، جهت سنجش فرضیه‌ها و پاسخ به سؤالات توزیع شده است.

۱-۸ محدودیت‌های پژوهش

بطور کلی این پژوهش با چندین محدودیت روبرو شد که می‌توانند در نتایج پژوهش مؤثر باشند که در زیر به مهم‌ترین آنها اشاره می‌شود:

۱- همکاری سرسختانه ارگان‌ها از جمله سازمان آموزش و پرورش جهت صدور مجوز برای جمع‌آوری داده‌ها از دانش‌آموزان.

۲- عدم همکاری کتابخانه‌های سایدانشگاهها با دانشجویان دانشگاه پیام نور.

۳- محتاط بودن دانش‌آموزان در پاسخگویی به سؤالات پاسخنامه و بیان اطلاعات خانوادگی از قبیل میزان درآمد، شغل و تحصیلات والدین.

۴- تفاوت‌های فردی دانش‌آموزان از جمله بهره‌هوشی، دوزبانگی که می‌توانند در درک آنها از سؤالات مؤثر باشند.

۱-۹. واژگان کلیدی

۱-۹-۱. مقوله‌بندی^۱: رش^۲ (۱۹۷۸) اشاره می‌کند که یکی از جنبه‌های اساسی شناخت، توانایی مقوله‌بندی

است. مقوله‌بندی فرایند ذهنی طبقه‌بندی مفاهیم است که حاصل آن شکل‌گیری مقوله‌های شناختی است. پس مقوله‌بندی در ذهن روی می‌دهد و مقوله‌های حاصل از آن مفاهیم هستند که در ذهن طبقه‌بندی می‌شوند. از اندیشه‌های بنیادی در علم شناخت این است که ذهن واقعیت جهان خارج را پردازش می‌کند و ادراک انسان از

---

۱. categorization

۲. E. Rosch

واقعیت، تحت تأثیر پردازش‌های ذهن قرار دارد. دریافت ما از محیط، همیشه توسط فعالیت‌های مقوله‌سازی از جمله ادراک، دانش و نگرش انسانی ما و بطور خلاصه، توسط تجربه ما شکل می‌گیرند. ما یک واقعیت ذهنی خلق نمی‌کنیم بلکه به‌عنوان یک جامعه، در مورد تجربیات بین ذهنیمان توافق داریم (دیرون^۱ و ماریولین^۲، ۱۹۹۸ : ۱۴).

۱-۹-۲. **پیش‌نمونه:** پیش‌نمونه، نماینده مقوله، موجودیتی کانونی است که بقیه اعضا اطراف آن سازمان می‌یابند و یک مقوله را به کمک آن می‌شناسیم و ما چیزها را از رهگذر مقایسه آن‌ها با پیش‌نمونه مقوله مورد نظر، به مقولات نسبت می‌دهیم (زیتزن^۳، ۱۳۸۲ : ۳۷ و ۳۹).

۱-۹-۳. **نظریه فازی:** دریون و ماریولین (۱۹۹۸ : ۱۶) اشاره می‌کنند که ممکن است مرکز یک مقوله کاملاً مشخص باشد، اما مرزهای آن مبهم و نامشخص است و تمایل به همپوشانی با دیگر مقوله‌ها را دارند؛ این پدیده فازی نام دارد.

۱-۹-۴. **تشابه خانوادگی:** ویتگنشتاین (۱۹۴۵) از استعاره "تشابه خانوادگی" برای بیان تنوع ویژگی‌های مقولات استفاده می‌کند و اشاره می‌کند که نوعی رابطه تشابه خانوادگی بین اعضای گوناگون یک مقوله- یا مقوله‌های گوناگون در قالب یک فرامقوله^۶ وجود دارد (گیون، ۱۹۸۴ : ۱۳). وی با بررسی چگونگی تعریف واژه "بازی" به این نتیجه می‌رسد که یک مقوله با توجه به مؤلفه‌های لازم و کافی شکل نمی‌گیرد، بلکه محصول شبکه پیچیده‌ای از تشابهات است که گاه همه جانبه و گاه جزئی‌اند و مرز میان مقولات مبهم است (زیتزن، ۱۳۸۲ : ۳۵).

---

۱. R. Driven

۲. V. Marjolyjn

۳. M. Zitzen

۴. Fuzzy theory

۵. family resemblance

۶. meta category

۱-۱۰. سازمان‌بندی و فصل‌بندی پایان‌نامه

سازمان‌بندی و فصل‌بندی این پژوهش به ترتیب زیر است :

در فصل دوم (پیشینه مطالعات) به پژوهش‌ها و مطالعات انجام شده در زمینه پیش‌نمونه‌ها خواهیم پرداخت. سپس در فصل سوم (ملاحظات نظری) به توضیح مفهوم پیش‌نمونه و ارتباط آن با مقوله‌بندی و یادگیری زبان کودک پرداخته می‌شود. در فصل چهارم (تجزیه و تحلیل داده‌ها)، داده‌ها مورد تحلیل توصیفی و آماری قرار می‌گیرند تا با جمع‌بندی نتایج آنها در فصل پنجم (بحث و نتیجه‌گیری)، فرضیه‌های پژوهش محک زده شود.

فصل دوم

پیشینه مطالعات

خاستگاه شکل‌گیری مفهوم پیش‌نمونه، "نظریه مقوله‌سازی^۱ ارسطو" است. در قرن بیستم، با پژوهش‌های گسترده‌ای که بر ماهیت و ساختار مقوله‌ها انجام گرفته، اساس و پایه‌های نظریه کلاسیک به چالش کشیده شد و راه برای مطرح شدن نظریه پیش‌نمونه از سوی رش، هموار گشت. براین اساس، در این فصل گزارشی از پژوهش‌های برجسته‌ترین اندیشمندان و زبان‌شناسان غیرایرانی و ایرانی که در این زمینه صورت گرفته، در دو بخش مطالعات فلسفی و زبان‌شناختی، ارائه خواهد شد.

۲-۲. مطالعات فلسفی

۲-۲-۱. ارسطو^۲

اولین مباحث در ارتباط با مفهوم پیش‌نمونه، از نظریه مقوله‌سازی ارسطو منشأ گرفت (تیلر^۳، ۱۹۹۱: ۳۸). در قالب اندیشه ارسطو، هر مقوله بر مبنای مؤلفه‌های آن تعریف می‌شود. بنابراین برای اینکه چیزی به عنوان نمونه‌ای از یک مقوله محسوب شود، باید مجموعه‌ای از مؤلفه‌های اصلی آن مقوله را دارا باشد (زیتزن، ۱۳۸۲: ۳۵)

نگرش کلاسیک ارسطو، بر چهار ویژگی اساسی استوار شده که عبارتند از:

۱- مقولات از ترکیب مختصه‌های لازم و کافی به وجود آمده‌اند.

۲- مختصه‌ها ماهیتی دوتایی دارند.

۳- مرز مقوله‌ها مشخص است.

۴- اعضای یک مقوله از وضعیت یکسانی برخوردارند (تیلر، ۱۹۹۱: ۴-۲۲).

---

۱. Theory of Categorization

۲. Aristotle

۳. J. Taylor

۲-۲-۲. ویتگنشتاین

ویتگنشتاین (۱۹۴۵) یکی از نخستین کسانی بود که نظریه مقولات ارسطو را مورد تردید قرار داد و با آن به منازعه پرداخت. بر طبق آرای فلسفی وی، یک مقوله با توجه به مؤلفه‌های لازم و کافی شکل نمی‌گیرد، بلکه محصول "شبکه پیچیده‌ای از تشابهات است که گاه همه جانبه و گاه جزئی‌اند" (زیتزن، ۱۳۸۲: ۳۵). وی پس از بررسی چگونگی تعریف واژه "بازی" به این نتیجه رسید که تمامی موارد بازی‌ها (بازی با ورق، بازی با توپ، بازی‌های المپیک و غیره) از ویژگی‌های مشابهی برخوردار نیستند و به صورت شبکه‌ای از تشابهات با هم ارتباط دارند. برخی از بازی‌ها، دارای ویژگی‌هایی هستند که بازی‌های دیگر آن ویژگی‌ها را ندارند و بالعکس. بعضی دیگر نیز اصلاً باهم مشابهتی ندارند. لذا مرز میان مقولات مبهم است. او استعاره "تشابه خانوادگی" را برای بیان تنوع ویژگی‌های اعضای مقولات به کار می‌برد. بنابراین به اعتقاد وی اولاً مقولات به طور کامل مجزا و مطلق نیستند، بلکه دارای مرزهای مبهم و نامشخص هستند که این امر به بافت و هدف کاربردی آنها بستگی دارد. ثانیاً نوعی رابطه تشابه خانوادگی بین اعضای گوناگون یک مقوله- یا مقوله‌های گوناگون در قالب یک فرامقوله- وجود دارد (گیون، ۱۹۸۴: ۱۳)

۳-۲. مطالعات زبان‌شناختی

۱-۳-۲. مطالعات زبان‌شناختی غیر ایرانی

۱-۱-۳-۲. لباو^۱

لباو (۱۹۷۳) پژوهشی بر لوازمی مانند فنجان، گلدان، کاسه و غیره انجام داد. وی نقاشی‌های متفاوتی از این لوازم را به افراد مختلف نشان داد و از آنها خواست که نام اشکال را بگویند. بر خلاف تصور مرز بین کاسه و فنجان مشخص نمی‌شد و گاهی بین اجزاء مقوله همپوشی اتفاق می‌افتاد. در نهایت لباو نتیجه گرفت که مؤلفه‌ها از دو منظر "نقشی"^۲ و "تعاملی"^۳ قابل بررسی‌اند. برای نمونه وقتی قرار بود ظرف با قهوه داغ پر شود، پاسخ‌ها عمدتاً به فنجان منحصر می‌شد، و وقتی قرار بود ظرف با سیب زمینی پر شود، غالباً پاسخ‌ها کاسه بود. پس در

۱. W. Labov

۲. functional

۳. interactional

این آزمایش، طیفی بودن مقولات، وابستگی ویژگی‌ها به جهان واقعی و نقشی بودن ویژگی‌ها و نقش اشیاء در فرهنگی معین، به تأیید رسید^۱.

۲-۱-۳-۲. کمپتون^۲

کمپتون (۱۹۸۱) مردم‌شناسی بود که روش تجربی لب‌او را در ارتباط با نمونه‌هایی از وسایل خانه مورد سنجش قرار داد و به نتایج مشابهی رسید. او عنوان کرد هیچ مقوله‌ای، مؤلفه‌های متمایزی ندارد و مرز بین مقوله‌ها مبهم است (تیلر، ۱۹۹۱: ۴۲). او همچنین در مطالعات خود به این مسئله اشاره کرد که مقوله‌سازی در زبان، نیازمند تجربه‌های پیچیده‌ای نیست؛ همین که گویشوری بطور مثال، یک نوع کفش را از بین انواع دیگر، اعلام بداند کافی است تا پیش‌نمونه را معرفی کنیم (همان: ۷۴).

۲-۱-۳-۲. رش

در اواسط دهه ۱۹۷۰، نخستین بار النور رش در یک پژوهش روان-زبان‌شناختی^۳ مفهوم پیش‌نمونه را در ارتباط با ساختار مقولات معرفی کرد. براساس رویکرد پیش‌نمونه‌نگی، مقوله‌سازی زبانی در وهله اول بوسیله قواعد زبانی بوجود نمی‌آید، بلکه تحت تأثیر قواعد شناختی شکل می‌گیرد. رش عملکرد مقوله‌سازی بشر را پیامد روان‌شناسی مقوله‌سازی دانست و مطرح کرد مقوله‌سازی، عملکردی اختیاری و محصول یک رویداد تاریخی نیست. به عبارت دیگر، مقوله‌سازی در وهله اول تحت تأثیر شناخت قرار دارد (زیتن، ۱۳۸۲). رش خاطر نشان کرد که نظام‌های مقوله‌ای باید بیشترین میزان اطلاعات را با کمترین میزان تلاش شناختی فراهم آورند (رش، ۱۹۷۸: ۲۸).

مشاهدات تجربی رش (۱۹۷۵، ۱۹۷۳) اندیشه او را درباره پیش‌نمونه‌نگی تأیید می‌کند. مقولات مورد پژوهش رش، اثاثیه منزل، میوه، وسیله نقلیه، اسلحه جنگی، سبزیجات، ابزار، پرنده، ورزش، اسباب بازی و پوشاک بودند. در یکی از این پژوهش‌ها، ۶۰ مورد از مقوله اثاثیه منزل در اختیار ۲۰۰ دانشجوی امریکایی قرار گرفت و از آنها

۱. زیتزن پس از بررسی تحقیقات لب‌او نتیجه می‌گیرد که شکل ظاهری و بسامد وقوع، همگی از پیامدهای پیش‌نمونی است اما دلایل آن محسوب نمی‌شود (زیتزن، ۱۳۸۲: ۳۸)

۲. W. Kempton

۳. psycholinguistics

خواسته شد تا این موارد را از نمره ۱ (به عنوان نمونه عالی مقوله) تا نمره ۷ (به عنوان نمونه خیلی بد مقوله) مرتب کنند تا از این طریق به رتبه بندی مقولات و تعیین پیش‌نمونه‌ها - اعضای کانونی - دست یابند. نتایج به طرز خیره‌کننده‌ای مشابه بود، یعنی دانشجویان بر سر انتخاب پیش‌نمونه مقوله مورد نظر توافق داشتند (تیلر، ۱۹۹۱: ۴۳). در آزمونی دیگر سرعت انتخاب اعضای مقولات مورد بررسی قرار گرفت. در این آزمون دانشجویان باید برای تعیین درستی یا نادرستی جمله‌ای مانند اینکه "مرغ پرنده است" یا "گنجشگ پرنده است" دکمه‌ای را فشار می‌دادند؛ در اینجا نیز زمان پاسخگویی در ارتباط با نمونه‌های اعلا مثلاً "سینه سرخ" کوتاه‌تر از نمونه‌ای مانند "مرغ" بود (رش، ۱۹۷۸: ۸-۳۷).

رش و همکاران (۱۹۷۶) مطرح کردند که مفاهیم در ذهن انسان نمونه‌های اعلائی هستند که به صورت شبکه‌ای با یکدیگر در ارتباطند و نمونه‌های اعلا متشکل از مجموعه‌ای از مشخصه‌ها هستند. عناصری که پایه‌اند دارای مشخصه‌های کمتر و لذا عام‌تر می‌باشند. ضمناً عناصر تحتانی مشخصه‌های بیشتری دارند. به عنوان مثال، مشخصه‌های صندلی کمتر از صندلی ناهار خوری یا صندلی راحتی است. رش معتقد است مطالعات روانشناختی و بالینی از این ایده حمایت می‌کند (حق بین ۱۳۷۹: ۲۳۷).

رش (۱۹۷۵) با تحقیقات تجربی خود نتیجه‌گرفت که درجه عضویت در یک مقوله، یک واقعیت روانشناختی است. او شرایط لازم و کافی^۱ را برای عضویت در یک مقوله کافی ندانست و ثابت کرد که این نوع ارتباط‌های کامل در جهان خارج، غیر ممکن است؛ به عنوان مثال، برخی فنجان‌ها بدون دسته‌اند، برخی پرندگان نمی‌توانند پرواز کنند و برخی گربه‌ها دم ندارند. وی "سطح بنیادی"^۲ در مقوله سازی را مطرح کرد و بر این باور بود که چیزها به مثابه گشتالت‌های ادراکی و نقشی، مفهوم سازی^۳ می‌شوند (تیلر، ۱۹۹۱: ۴۸)

رش، پیش‌نمونه را متأثر از تمایز بین مقوله‌های نوع طبیعی و نوع اسمی دانست و مدعی شد که مقوله‌های طبیعی^۴ مرز مشخص‌تری دارند، در حالیکه در مقوله نوع اسمی مثل "اسباب بازی" به ندرت از طریق تحلیلی